

Yhteiskunnasta ja kielestä

Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja. Toim. VALMA YLI-VAKKURI – MAIJA LÄNSIMÄKI – AARRE NYMAN. WSOY 1992. 251 s.

Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu* sanoo takakannessaan hiukan epätarkasti, että kirjoittajina on »neljätoista eturivin kielentutkijaa» – kirjoittajien joukkoon kun kuuluu kaksi historioitsijaa (Kaler-vo Hovi ja Antti Laine), virolainen kirjailija (Rein Raud) ja entinen maaherra (Kauko Sipponen). Kirjoittajat joka tapauksessa ovat pyrkineet valaisemaan ajankohtaisia kielenilmiöitä ja niiden yhteiskunnallista ympäristöä. Kirjan artikkelit jakautuvat kolmeen osastoon: »Yhteiskunnallinen todellisuus ja kieli» (5), »Kun nimet muuttuvat...» (4) ja »Nyky-yhteiskunta muutosten kourissa» (5).

Alkajaisiksi Päivi Rintala tarttuu näiden aikojen oikein viralliseen ykköspuheenaiheeseen: »Suomen kieli yhdentyvissä Euroopassa». Tästä kysymyksestään ovat monet ilmaisseet huolestumisen, yleensä ymmärtämättä, että jos itsenäisen valtion väestön enemmistön kieli on koulu- ja hallintokielenä, sitä ei uhkaa yhtikäs mikään. Rintala puuttuu kysymykseen korkeakoulu- ja jopa kouluopetuksen osittaisesta »kaksikielistämisestä» (on siinäkin eufemismi), ja epäilee syystäkin sen tarkoituksenmukaisuutta. Hän rauhoittelee Euroopan yhdentymistä pelkääviä sanomalla (s. 23): »Euroopan yhteisöjen kielipolitiikka lähtee kansallisten kielten kunnioittamisesta.»

Jos hänen tietonsa tästä kysymyksestä, kuten Eeva Maria Närhin omasta aiheestaan, ovat »elokuulta 1991», voi vain toivoa, etteivät ne ole yhtä nopeasti vanhentuneet.

Kauko Sipposen lyhyt kirjoitus on mukana lähinnä antamassa yhteiskunnallisen vaikuttajan nimen arvovaltaa teokselle. Erkki Lyytikäisen aiheena on »Kielen irtautuminen inhimillisestä» – ennen kaikkea armeijan mutta myös esim. koululain kielenkäytön keinot »etäännyttää» puheenaihe konkreettisesti inhimillisestä todellisuudesta. Kun Lyytikäinen sanoo suoraan, että »en ole lainkaan objektiivinen, vyörytän häikäilemättä esiin vain sellaista ainesta, joka sopii näkemykseeni» (s. 33), puutun vain pariin seikkaan.

Lyytikäinen siis käsittelee erityisesti armeijan neutraaliin yleisluonteisuuteen pyrkivää kielenkäyttöä; mm. sinänsä konkreettinen sana *mies* on tässä tarkoituksessa laajassa käytössä. Mutta Lyytikäinen sanoo s. 35: »Tällaista ehkä sotilasvaikutteista *mies*-sanana muka-generistä käyttöä tapaa siviilissäkin. (Päällikkövirkamies arkaluonteisen artikkelin julkaisseelle alemmalle virkamiehelle): Itsepä *mies* vastaa siitä, mitä nimellään kirjoittaa.» (Kursivoinnit Lyytikäisen.) En kuitenkaan luule, että sotilaskieltä on tällaisen käytön vaikutuslähteeksi tarvittu maassa, jonka sananlaskuvarannot ovat täynnään sellaisia lausumia kuin *Ennen mies maansa myö kuin sanansa syö*. Mielenkiintoista tietysti on, että tällaiset sananlaskutkin pyrkivät olemaan yleispäteviä ohjeita, »kansan ohjesääntöjä», mikä on voinut vaikuttaa samankaltaisten »etäännytyssanojen» valintaan.

Kirjallisuutta

Niin sinänsä kiintoisia kuin monet Lyytikäisen esimerkit ovatkin, jää joisakin hämäräksi, minkä »ei-etäännyttävän» ilmauksen »etäännyttävä» oikeastaan syrjäyttää. Puhetilanne-esimerkeissä se vielä voisi olla 2. persoonan pronomini, mutta mikä sana enää olisi »ei-etäännyttävä» kirjallisessa ohjesäännössä, kun Lyytikäinen luokittelee jo *varusmiehen* etäännyttäväksi (s. 34)?

Pirkko Nuolijärvi kirjoittaa miesten ja naisten kielen eroista ja toteaa heti alkajaisiksi, että kysymys on monimutkainen, koska »kielenkäyttötilanteiden todellisuus on paljon monivivahteisempi kuin on arvattukaan» (s. 46). Nuolijärvi tuo esiin suomen kieleen vaikuttaneena historian vaiheena 1800-luvun kirjakielen kehittämistyön ja siihen liittyneet puheenkin standardointipyrkimykset – tosin ei käy ilmi, onko tämä tuonut Suomen miesten ja naisten kielimuotojen suhteisiin jotakin sellaista, mitä ei ole toisenlaisen sosiaalishistorian läpikäyneissä kielissä kuten englannissa tai Nuolijärven mainitsemassa norjassa (s. 51). Tämän katsauksensa alkajaisiksi kirjoittajalle sattuu ihan turha lapsus (s. 48): »Kirjoitettua kieltä ei ole ilman puhuttua kieltä – —.» Sanskriitti, latina, klasinen heprea?

Joka tapauksessa Nuolijärvi tuo aiheen moninaisuuden hyvin esiin ja sanookin s. 65 (loppukappaleessaan): »Olenaisista on löytää niin naisesta kuin miehestäkin ne monet elementit, joita näillä sukupuolilla on.» Yksi asia lienee selvä: sukupuolten kielenkäytön erot ilmentävät tietenkin yhteiskunnallista eivätkä biologista sukupuolta (nämä käsitteet Nuolijärvi mainitsee s. 47 ja 64). Oletan niin ollen, että siinäkin, miltä kannalta miesten ja naisten kieli toisistaan eroavat ja kuinka selvästi, on eroja eri yhteiskuntien ja niiden kielten välillä; tässä olisi kenttää vertailevalle tutkimukselle.

Rein Raudin kirjoituksella »Valta ja kieli» on vähän liian kunnianhimoinen otsikko, kun käsiteltävänä kuitenkin ovat – yllätys yllätys – Neuvostoliitossa

ja erityisesti Neuvosto-Virossa sovelletut keinot kielenkäytön ja merkitysten muokkaamiseksi vallankäyttöä palvelemaan. Itse asian esittely esimerkkeineen on valaisevaa luettavaa; tosin se ehti ennen kirjan ilmestymistä menettää tuoreimman ajankohtaisuutensa.

Voi kysyä, turmelevatko ja vääntelvätkö sanojen merkityksiä pelkästään poliittiset eliitit ja vallankäyttäjät; Raud sanoo s. 74: »Vaikka historia tuntee sosialistista demokratiaa yhtä vähän kuin fasistista, on sosialistisissa ja fasistisissa yhteiskunnissa suosittu mitätöivän attribuutin käyttö väaristännyt ihmisten käsityksen demokratiasta yleensä.» Ei totta vieköön ainoastaan sosialistisissa ja fasistisissa yhteiskunnissa ole demokratian käsitettä väaristeltä mitätöivän attribuutin; ja länsimaisissa demokratioissa 1960-luvulta 1980-luvulle tässä kulki kärjessä ei poliittinen vaan intellektuaalinen eliitti.

*

Jakson »Kun nimet muuttuvat...» aloittavat historioitsijat: Kalervo Hovi (»Pai-kannimet historian tutkimuksen lähteenä») ja Antti Laine (»Karjalaisista ”suomalaisia” – nimenmuutokset suomalaisten miehittämässä Itä-Karjalassa jatkosodan vuosina»). Varsinkin Laineen kirjoitus on enemmän historiaa kuin kielitiedettä – kyllä sinänsä kiinnostava kappale sota- ja aatehistoriaamme, jota nykyään jo voitaneen tarkastella viileämpään sävyyn kuin taannoin.

Eeva Maria Närhin kirjoitus »Maiden nimistä ja niiden muuttumisesta» on tarpeellinen ja hauskin katsaus aihepiiriinsä, mutta siihen on päässyt monta harmillista virhettä. Ikävin on seuraava: »Samaan tapaan kuin *Namibiasta* tuli alkuperäiskansan käyttämästä nimestä maan virallinen nimi silloin, kun *Angola* itsenäistyi Portugalista riippumattomaksi ja nimitys *Portugalin Länsi-Afrikka* jäi pois käytöstä.» (S. 113; kurs. Närhin.) Muistan hyvin, että 1970-luvun alussa, monta vuotta ennen Portugalin siirto-

maiden itsenäistymistä, koulun maantiedontunnilla ei muuta nimeä käytetty kuin Angolaa (samoin Mosambikia); nämä ovat myös jo v:n 1959 Kolumbusmaailmankartastossa (jossa Afrikka vielä on melkein pelkkinä siirtomaina) ai-noat näiden maiden kantamat nimet, ja vieläpä v. 1935 Kaarlo Hildénin ”Maailman kartastossa”, jossa Portugalin Länsi- ja Itä-Afrikka sentään mainitaan, ne ovat vain pienellä painettuja vaihtoehtoja lihavasti ladottujen Angolan ja Mosambikin alla.

Toinen Afrikkaa koskeva suoranainen virhe on Burundille annettu itsenäistymisvuosi 1966 (s. 114). Tämä pieni valtio itsenäistyi jo v. 1962, niin kuin naapurimaat Ruanda ja Ugandakin, joiden itsenäistymisvuosi on Närhillä oikein; v. 1966 Burundi vain muuttui kuningaskunnasta tasavallaksi.

Ei yhtä selvä virhe mutta kuitenkin haksahdus on s. 120: »Naapurimaan *Persian*kin nimi on muuttunut. Siitä tuli *Iran* virallisesti jo 1935.» Iran ei ole muuttanut nimeään siinä mielessä kuin vaikka Kongo Zaireksi ja Rhodesia Zimbabweksi, vaan se on vaatinut ulkomaiseen käyttöön omakielisen nimensä, joka sillä on ollut jo antiikin ajoista. Närhiltä jää myös mainitsematta, että vaikka Iran tämän vaatimuksen esittikin jo v. 1935, niin Persia oli käytössä rinnakkaisnimenä aina 1970-luvulle asti — šaahin käydessä Suomessa v. 1970 häntä sanottiin vielä enimmäkseen Persian šaahiksi, mutta kukistuessaan v. 1979 hän oli jo jonkin aikaa ollut melkein yksinomaan Iranin šaahi. (Toisesta maasta Närhi kuitenkin sanoo s. 117: »Etiopias-ta — — käytettiin Euroopassa 1970-luvulle asti myös *Abessinia*-nimeä — —.» Tämä taas muistini mukaan piti paikansa vain puhuttaessa maan vaiheista toisen maailmansodan aikana tai vielä varhemmin. Lehdet puhuivat jo 1970-luvulla, jopa ennen keisarivallan kukistumista, yksinomaan Etiopiasta.)

Kun sitten vielä Taiwanin etymologia (s. 121) on väärin (ei ’pengermaa’ vaan

’pergerlahti’), ja Sri Lankan (ms.) ja Nigerin (s. 115) etymologiat (’siunattu saari’ ja ’tulvavesi’) Aasian ja Afrikan laitoksen tutkijoiden mukaan ovat aivan epävarmoja, on todettava, että tietoja olisi pitänyt ennen painattamista runsaasti tarkistaa.

Ritva Liisa Pitkänen (»Kaavanimistön suunnittelu») esittelee aiheensa periaatteita ja ongelmia; niiden toistaminen olisi Virittäjässä triviaalia, joten mainitsen vain kirjoituksen lopulta kaksi ajankoh-taista kysymystä, vanhojen ruotsalais-alueiden nimien suomentamisen (jonka vähentämistä Pitkänen ehdottaa »vaka-vasti harkittavaksi», hyvin perustein) sekä käynnissä olevan maaseudun tien- ja muiden kaavanimien virallistamisen, joka tehnee kansanomaisille nimille piak-koin saman kuin koulutuksen lisääntyminen on jo tehnyt muresanoille. Nimestäjät varmaan alkavat pian kuulla vakiovastaukseksi: »No se on Kalalahentie, seisoo se tievviitassaki.»

*

Viimeisen osaston aloittaa Pauli Saukkonen (»Viestintäkulttuurin muutos — tyyllilajiston muutos»). Saukkonen tarkastelee lehtikielen tyylin muutosta 1800-luvun opettavaisen ja lähes isällisen valistavasta kohti nykyistä »asialinjaa» — kysymykset ovat kiinnostavia, mutta Saukkosen esitys tuntuu katkeavan kesken; tällaisenaan kirjoitus vaatisi senkaltaista otsikkoa kuin »Valistavat uutis-tekstit — viestintäkulttuuria 1800-luvulta».

Heikki Paunosen aiheena (»Kielettären koulijat») on suomen kirjakielen normitusperusteista 1800-luvulla käyty keskustelu. Kirjoitus on mielenkiintoinen katsaus kielenhuoltomme varhaisempaan historiaan (ja käsittelee eräitä Nuolijärven esiin tuomia teemoja seikkaperäisemmin). Jotkut nykysuomen kehityksen erityispiirteet tulevat hyvin esiin; esimerkiksi pääkaupungin sijainti ruotsinkielisellä alueella oli vaikuttamassa siihen, että sivistyneistön puheen

Kirjallisuutta

normiksi tuli varsin tiukka kirjakielen mukaisuus, mikä yhdessä muutenkin vahvan kieliopillisuuskannan kanssa on ollut ahtamassa yleiskieltämme yhdenmukaiseen muottiin.

Paunonen esittää kiintoisan rinnastuksen Norjaan, jossa niin ikään kehitettiin viime vuosisadalla oma kirjakieli (kuten tunnettua, peräti kaksi) vanhan valtakielen tanskan sijalle; Norjassa kuitenkin ei ole vieroksuttu puhekielisiä muotoja eikä vaadittu kielellistä yhtenäisyyttä. (Pohjoismaat ovat tässä suhteessa todella eri puusta veistettyjä: Norjan lailla Tanskan alaisuudesta itsenäistynyt Islanti on tunnettu hyvin voimakkaasta purismistaan, ja siellä jotkut (kielitieteilijät!) suorastaan väittävät, ettei heidän kieleensä murteita laisinkaan ole, jotkut vain ääntävät kieltään väärin.)

Osmo Ikolan aiheena on »Omistusliitteiden harvinaistuminen»; hän tarkastelee omistusliitteiden käytön vähenemistä puhe- ja viime aikoina jopa kirjakielessä (persoonapronominin genetiivin yhteydessä) sekä omistusliitejärjestelmän murrepohjaa. Hänen analyysiinsa ja tuloksiinsa minulla ei ole huomauttamista; sen sijaan käytän tilaisuutta tuodakseni asiasta esiin erään puolen, joka sekä Ikolalta että muilta aiheesta kirjoittaneilta on poikkeuksetta jäänyt vaille huomiota.

En ole nähnyt kenenkään panneen merkille sitä, että omistusliitejärjestelmän yksi jäsen, yksikön 2. persoonan liite, on persoonapronominin genetiivin yhteydessä puhekielessä pitänyt puolensa selvästi muita paremmin. Näin oli omalla kouluaikanani 1960- ja 70-luvulla, enkä luule käytännön siitä muuttuneen: niidenkin puheessa, jotka käyttivät täysin huolittelematonta, jopa karkeaa puhekieltä, kuuli aivan yhtä hyvin muotoja *sun takkis*, *sun vihkos* kuin *sun takki*, *sun vihko*; yleisyystilastoja ei tietenkään ollut tehtävissä, mutta omistusliitteellisissä muodoissa ei ollut mitään teennäistä eikä epätavallista — joissakin tapauksissa ne jopa antoivat lausumalle lisää napak-

kuutta ja iskevyyttä (esim. tokaisu »Sä ja sun juttus!» tms.) Muiden persoonien liitteitä taas ei 1970-luvullakaan juuri kuullut koululaisten suusta (siis persoonapronominin genetiivin kanssa).

Syy juuri yksikön 2. persoonan liitteen muita parempaan säilymiseen lienee selvä: puhekielessähän se on loppuheittoinen eikä yleensä lisää sanan tavulukua. Ilmiön tarkempaa tutkimista valitettavasti haittaa se, että slanginahoituksiin tämä liite hyvin harvoin osuu — sehän edellyttäisi, että haastateltava puhuis haastattelijalle hyvin tuttavallisesti.

Edeltävässä artikkelissaan myös Paunonen sivuaa tätä kysymystä (s. 175): »Voi ennustaa, että lähivuosikymmeninä äidinkielenopettajilla tuleekin olemaan jokseenkin toivoton tehtävä heidän yrittäessään opettaa esimerkiksi possessiivisuffikseja sellaisille koululaisille, jotka eivät ole koskaan kuulleet niitä käytettävänkään.» Mutta omistusliitteiden harvinaistuminenhan koskee nimenomaan niiden käyttöä persoonapronominin genetiivin kanssa (*mun kirja*), eikä se, kuten sanottu, etene näissäkään tapauksissa tasatahtiin. Ja lauseen subjektipersoonaan viittaavana (siis tyypissä *mä löin pääni*, *Pekka myy prätkänsä*) omistusliitteet eivät ole häviämässä mihinkään; ei siis voi hevin kuvitella, että koululaiset eivät olisi »koskaan kuulleet niitä käytettävänkään» — varsinkaan kun harvat lapset nykyään välttyvät kuulemasta runsaasti yleiskielistä puhetta.

On vaikea sanoa, miten kirjakielen normittamisessa pitäisi omistusliitteiden pakollisuuteen vastaisuudessa suhtautua; mutta itse kallistuisin varovaiselle linjalle. *Älä soita suutas* ja *Mä putosin perseelleni* ovat tuiki tavallista nykynuorisonkin puhekieltä, mutta omistusliitteiden harvinaistuminen persoonapronominin genetiivin yhteydestä on monen ihmisen hahmotuksessa saanut simplistisen muodon »puhekielessä ei käytetä omistusliitteitä». Jos nyt normeja väljennetään, varmaan ensi alkuun ns. vapaammassa

tyylilajissa, niin — kömpelöiden kirjoittajien psykologiaa tuntien — pelkään pahoin, että alamme »puhekieltä tavoittelevissa» teksteissä nähdä sellaisia hyperepäkorrekkeja muotoja kuin »älä soita sun suuta» ja »mä putosin mun perseelle». (Eräskin nuorisokirjailija, joka ei ole kömpelö kirjoittaja ja tavoittaa nykynuorison puhekielen yleisesti ottaen hyvin, saattaa teoksissaan kesken kaiken panna henkilöiden kieleen piirteitä, joita ei voi selittää muuten kuin hänen olettukseksi sen siitä, »miten nuoret puhuvat».)

Aarre Huhtala kirjoittaa uudesta raamatunkäännöksestä (»Miksi tarvitaan uusia raamatunsuomennoksia?»). Olen itse tätä ihmetellyt — miksi kääntää Raamattu kokonaan uudestaan näin pian, 50 vuoden jälkeen, kun edellinen laitos ajoittain korjattuna ja huosittuna kelpasi kolmesataa vuotta? Huhtala vastaa sangen vakuuttavasti: edellinen käännös oli tietoisin arkaisoiva ja seurasi alkutekstin sanamuotoja ja rakenteita kovin mekaanisesti. (Uuden testamentin kreikastako on siis peräisin »Jeesus vastasi ja sanoi?») Toinen tärkeä syy on uusien tekstilöytöjen esiintulo, etenkin kuuluisien Kuolleenmeren kirjakääröjen, jotka saattavat monia raamatunkohtia uuteen valoon.

Kirsti Mäkisen kirjoitus, kirjan viimeinen (»Muuttuuko lehtikieli? Muuttaako lehtikieli?»), on monipuolinen, tosin myös vähän hajanainen. On yllättävää, millaisia eroja lehtikielestä Mäkinen on löytänyt jopa niin lyhyen ajan kuluessa kuin 1976–91 (onnettomuus uutiset) ja 1986–89 [!] (pääkirjoitukset).

*

Yhteiskunta muuttuu — kieli muuttuu on syntynyt kirjoittajille annettuna tilaustyönä, ja se näkyy jossain määrin: kirjoitukset ovat aiheeltaan vähän hajanaisia, ja joihinkin on jäänyt ikäviä virheitä ja muita huolimattomuuksia. Kuten edeltä näkyy, ajankohtaisia kysymyksiä ja viireitä ajatuksia teokseen kuitenkin on

saatu mahtumaan. Toivottavasti kustantajienkin kiinnostus kielikysymyksiin lisääntyy.

JAAKKO ANHAVA

Urbaania suomen kieltä Ruotsissa

JARMO LAINIO *Spoken Finnish in Urban Sweden*. Uppsala Multiethnic Papers 15, Uppsala 1989. 398 s.

Tutkimuksen taustaa

Jarmo Lainion väitöskirjassa *Spoken Finnish in Urban Sweden* käsitellään Eskilstunaan muuttaneiden suomalaisten kielen muuttumista. Kielenoppaat ovat ensimmäisen polven siirtolaisia, ja he ovat lähtöisin neljältä eri murrealueelta eli lounaismurteiden, perihämäläisten ja itäsavolaisten murteiden sekä Kemin murteen alueelta. Väitöskirjassa tutkitaan, kuinka siirtolaisuus ja kulttuuriset ja sosiaaliset muutokset heijastuvat Ruotsissa asuvien suomalaisten kielessä.

Tutkimus kuuluu laajempaan FIDUS-projektiin (Finsk dialektutveckling i en svensk industristad). Sen alkuhypooteeseja ovat olleet seuraavat:

— On kehittymässä yhtenäinen ruotsin-suomen varieteetti.

— Tämän varieteetin kehitys noudattaa eri linjoja kuin suomensuomalaisen puhekielen muutos.

— Ruotsinsuomeen vaikuttavat enemmän itäiset ja pohjoiset murteet, koska siirtolaisuus näiden puhuma-alueilta on ollut laajaa.

Kakkosluvussa Lainio esittelee yleensä kielikontakteista kirjoitettua tutkimusta. Sen jälkeen hän siirtyy tarkastelemaan suomenkielisiä vähemmistöjä. Esitellyik-